Մեծ է կըշըռով խօսիլըն
մէկին ի մէջ բազըմաց,
Որ խելօքըն լոյս ծագեալ
փարատէ զխաւար ի մըտաց,
Եւ իմաստութեան խելքըն
ցուցանէ բանիւ լըսօղաց.
Ապա ով ըզպէըն ունի,
որ լըումն է պատուիրանաց։

Ով ոք որ ի զուր հոգոց
'ւ յանցաւոր իրաց կայ ի բաց,
Զինչ ոսկի խալաս է նա
որ զատի ի չորս տարերաց.
Եւ այլ թէ հոգւով լըւէ
ու խօսք իր մի ի խելաց,
Ի վեր քան զերկիր է նա
եւ նըման է լուսեղինաց։

Ով ոք մ'որ սիրոյն ըզբոցն
ի սրտին ի վառման ունի,
Հառչէ նա ու ջուր ուզէ,
յայն ի պահն յինչ ակնէ լինի։
Այս բանս ի յամէն մարդէ,
հետ ամէն սըրտից կու կըշռի,
Զի ընդ հոգեւոր սիրոյն
շատ մարմնոյ սէր կու խառընի։

Ես շատ եմ յարմացք մնացել,
թէ խելօքն ինչ ցեղ կու խարի.
Իրք մի որ ջօհար ասի
եւ ազատ յայլ իրք չխառնի,
Ամ հանց գիտացէք ըզնա,
որ ամէն մարդոյ չհասնի.
Բայց թէ որ յըստակ մըտօք
ի Քրիստոս ուղիղ դաւանի։

34 ով որ չունի ոք... հոգոյ... կա։ — 36 խէ ու խօսի էլաց։ — 38 ով ոք մոր։ — 39 հառաչէ... յան ի պահն։ — 40 ամէն. չունի կու։ — 44 գիտաք։

ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐ

Անթարթիպ. ա. թէրթիպ, կարգ, ուստի «անկարգ»։
Բէսիֆաթ. պ. ա. բէ + սիֆաթ, ան-որակելի, աննկարագիր։
Խալաս. ա. խաաս, խալիս, զուտ, անխառն։
Հասրաթ. ա. անձուկ, կարօտութիւն։
Ղամազ. ա. ղամմազ, քսու, բանսարկու, մատնիչ։
Ղէմին. պ. ղամին, ղաման. թախծեալ, տառապեալ։
Շէքլ. ա. ձեւ, կերպարանք։
Շիւա. պ. ճարտարախօսութիւն։
Ջօհար. պ. գոհար։
Սուրաթ. ա. երես։

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԳԻՐ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԹԻՒ ՂԱԼԱԹԻԱՅԻ Ս. ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ
(1389)

Այս Օրհնութեան գիրը երեւան հանեցի Նիկոսիայի Հայոց Եկեղեցւոյ Առաջնորդարանին մէջ պահուած Թ. 55 ժողովածոյ ձեռագրին մէջ, թղ. 198ա—200ա, իբր ԺԴ. դարէ։ Գրուածքս ձեռագրին մէջ խորագիր չունէր։

Տրուած է Օրհնութեան գիրս 1389ին, Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն շինութենէն ետքը, յայտնելու համար շնորհակալութիւն մանաւորապէս այն ամէն մեծ եւ փոքր վաճառականներու եւ ընդհանրապէս ժողովուրդին, որոնք նպաստամատոյց եղած են նուէրներով Եկեղեցւոյ շինութեան։ Դժբախտաբար գիրս գրողին ստորագրութիւնը չէ պահած, Եկեղեցւոյ այն առաջնորդին, որ հանած է շրջաբերականս։

Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ շինութեան շուրջը կային հրապարակի վրայ անագանագոյն ժամանակներէ այլ եւ այլ իրար հակասող յիշատակագրութիւններ։ Պիտի ներկայացնեմ զանոնք հոս, անոնց արժէքը միանգամ ընդ միշտ գնահատելու համար.

1. Բարգէն Վ. Կիւլէսէրեան[1] հրատարակեց Արմաշի ձեռագրէ մը Եկեղեցւոյս շինութեան հայող յիշատակարանս, գրուած կամ օրինակուած 1769ին.

«Ի թուին Փրկչին 1391, ի հայրապետութեան Տեառն Թէոդորոսի, ոմն վաճառական Կոզմ(ա)ս անուն Կաֆայէ եկեալ ի Կոստանդնուպոլիս, որ էր ընդ իշխանութեամբ Յունաց, հրաման առեալ շինելոյ զեկեղեցի մի ի Ղալաթիա, կոչելով զանունն Սուրբ Լուսաւորիչ։ Եւ զմատուռ Ս. Խաչին Աւետ ոմն դարբին շինեաց»։ Այս տողերը կը գտնուին նաեւ Անտոնեան Հարց Մատենադարանի Թ. 229 ձեռագրին մէջ (այժմ ի Զմմառ)։ Ընթերցուածի տարբերութիւնք են. «Թէոդորոսի». «Կոմս» (փոխ. Կոզմասի). աւեր (փոխ. Աւետ)։

2. Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյն ճակատին քանդակուած է Արձանագրութիւնս[2].

[1] Կոլոտ Յովհաննէս պատրիարք. Վիեննա 1904, էջ 110։

[2] Կիւլէսէրեան, անդ, 124—125։ Դկտ. Վ. Թորգոմեան, Երեմիա Չէլէպի, Բ. էջ 480։

Տաճար Աստուծոյ։ Ի սկզբան կառուցաւ սուրբ տաճարս յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի մերոյ ի հայրապետութեան Հայոց Տ. Թէոդորոսի սրբազան կաթուղիկոսի եւ ի պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմի Տ. Եսայեայ արքեպիսկոպոսի առաջնոյ, գնեալ տեղիս սրբոյ տաճարիս ի ծննդոց Կոմս անուն բարեպաշտ վաճառականի ուրումն Քէֆի քաղաքին Ղըրիմու, յամի Տեառն 1436։

3. Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան († 1695) կը գրէ իր Ստամպօլոյ պատմութեան մէջ[3], Զ. տող 195—198.

Զեկեղեցի Լուսաւորին ուխտիցուք զՀայոց սփոփարան.
Զոր շինեն Կաֆայեցի պազիրկանքն յանուն[4] Նախնական.
Որոց մասն ի լեհ անկեալ 'ւ ի Ստամպօլ տեղացիք կոչման.
Թուին ութն հարիւր ութսուն հինգ, ընդ Յունաց տիրապետութեան։

4. Հ. Ղ. Ինճիճեան[5], յայտնի չէ ինչ աղբիւրէ, կը հաղորդէ.

Ի Ղալաթիա «մի եկեղեցի է Հայոց, զոր նախ առաջին շինեաց Կոմս անուն վաճառական ոմն. որոյ եկեալ ի Քեֆէ քաղաքէն Ղըրըմու ի Ստամպօլ ի 1391, ի կաթողիկոսութեան տեառն Թէոդորոսի, էառ տեղի ի ծննդոց ի Ղալաղա քաղաքի, եւ անդ ի թուականիս (1436) կառոյց զայս եկեղեցի յանուն սրբոյ Լուսաւորչի։ Իսկ դարբին ոմն Աւետ անուն կառոյց զսեղան սրբոյ Խաչին որ առ նովաւ»։

5. Սարգիս դպիր Սարաֆ Յովհաննէսեան այսպէս կ'ամփոփէ իր ձեռք բերած տեղեկութիւնները[6].

«Եւ առ նմին է Եկեղեցին Հայոց յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. զոր ստացեալ է ազգ մեր ի թուականին Հայոց ՊՁԵ եւ յամի Տեառն 1436։ Եւ շինեալ է զսա Կոմս անուն իշխան ոմն եկեալ ի Կաֆա քաղաքէ ցամաքակղզւոյն Ղըրըմու, յորժամ էր քաղքն Ղալաղա ընդ իշխանութեամբ ծէնովացւոց։ Զորոյ զմատուռն, որ յանուն Ս. Խաչին, շինեալ է դարբին ոմն Աւետ։ Եւ այս պատահեաց յայն ժամանակի մինչդեռ Կ. Պոլիս էր ի ձեռն Յունաց ԺԸ ամօք յառաջ քան զառումն նորին ի Տաճկաց»։

Կարեւոր յիշատակարան մ'է Արմաշի ձեռագրին աւանդածը, անկախ միւսներէն։ Յիշատակագիրը քաղած ըլլալու է իր ծանօթութիւնները Եկեղեցւոյն ճակատը գրուած արձանագրութենէ մը, եւ այս 1436էն յառաջ։ Այն տեղ կարդացած ըլլալու է Կոզմս (Կոմս) անունը եւ «ի թուին Փրկչին 1391», ինչպէս նաեւ դարբին Աւետի յիշատակութիւնը։ Արձանագրութեան մէջ պէտք է եղած ըլլայ նաեւ Հայ տոմարին թուականը, զոր զանց առած է յիշատակել։ Իր ձեռք բերած տեղեկութիւնները հարազատ աղբիւրէ են։

Արձանագրութիւնը չարագրողը ունեցած է աչքի առաջ հնագոյն արձանագրութիւնը, արդէն դժուարընթեռնլի. «Կոզմասը» որ արձանագրութեան մէջ հաւանօրէն փակագիր էր, ճշդիւ կարդացած է «Կոմս»։ Թուականը կամ անընթեռնլի եղած է եւ կամ գիտմամբ դուրս ձգուած։ Կը սպասուէր, որ «եւ ի պատրիարքութեան...» բառերէն յառաջ արձանագրուած ըլլար «եւ այժմ նորոգեցաւ». այսպէս միայն կրնար արդարանալ Եսայի արքեպիսկոպոսի յիշատակութիւնը 1436ին տեղի ունեցած նորոգութեան արձանագրութեան մէջ։ Ճշդիւ Եսայի Ա. 1436 Կ. Պոլիս կը գտնուէր[7]։

Երեմիա Չէլէպի ծանօթ է 1436ի արձանագրութեան։ Իսկ Ինճիճեան կ'երեւայ թէ ունէր ձեռքին թէ՛ Արմաշի ձեռագրին վերոյիշեալ հատուածն եւ թէ՛ 1436ի Արձանագրութեան պատճէնը. փորձած է այս երկուքէն խառնուրդ մը կազմել։ Սարաֆ Յովհաննէսեան հիմնուած է Արձանագրութեան վրայ. իր ծանօթութիւնը Աւետ դարբինի շինած մատուռի մասին քաղած է վերոյիշեալ յիշատակարանէն։

Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ շինութեան ճիշդ թուականը պահած է մեզի Օրհնու-

[3] Հրտ. Դկտ. Վ. Թորգոմեան, Վիեննա 1913, էջ 74։ Հմմտ. նոյն, հատոր Բ. անդ, 1932, էջ 475—477։

[4] Թորգոմեան, Բ. 476 կ'ուղղէ «յանուն»ը «յԱնւոյ», ինչպէս ունին Երուսաղէմի եւ էջմիածնի օրինակները։

[5] Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, Հատոր Ե. Վենետիկ 1802, էջ 183։

[6] Դկտ. Վ. Թորգոմեան, Ստամպօլոյ Պատմութիւն, Բ. էջ 479։

[7] Եսայի Ա. պատրիարք աթոռակիցն էր Մարտիրոս պատրիարքին։ Իրմէ յառաջ ուրիշ Եսայի պատրիարք չէ եղած Երուսաղէմ, գոնէ յանուանէ չէ յիշուած պատմութեան մէջ։ Հմմտ. Հ. Ա. Պալճեան, Պատմութիւն կաթ. վարդապետութեան ի Հայս. Վիեննա 1878, էջ 80—90. Մկրտիչ եպ. Աղաւնունի, Միաբանք եւ այցելուք հայ Երուսաղէմի. Երուսաղէմ 1929, էջ 127—130։

© National Library of Armenia

թեան դիրը· «Ի ծննդենէ կենարարին մարմնովն՝ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ 1391 ամին եւ ի Հայոց մեծաց թվին ՊԼԸ· ամի եւ ի հայրապետութեան տեառն Թէոդորոսի եւ երեսփոխանութեան տէր Յովհաննէսի ամենայն Ուռուսաց եւ Վլախաց աշխարհի եղեւ սկիզբն շինութեան սրբոյ Լուսաւորչին ի Ղալաթիա, որ յանուն սուրբ Գրիգոր Հայոց մեծաց հայրապետի, ձեռնատու եւ աւժանդակ լինելով մերոյին սեռիս Հայոց վաճառականք: Որք եկեալ ի աստուածապահ քաղաքս ի Ղալաթիայս եւ տեսեալ զսուրբ աստուածարնակ տաճարս որ յանուն սուրբ Լուսաւորչին չինեալ եւ չինելոց եւս է կաթուղիկէ եկեղեցի, նա մեծաւ փափաքմամբ եւ քաջայորդոր յուսով եւ սիրով ձեռնտու աւգնական եղեւ»:

Քրիչական թուականը 1391 Եւսեբիոս Կեսարացւոյ ժամանակագրութեան համաձայն գրուած է, որ շեղելով ընկալեալ թուականէն (մուծուած Դիոնեսիոս Փոքրէն) Քրիստոսի ծնունդը ըստ ուղիղ հաշուին կը դնէ 2 տարի յառաջ[8]· ուստի 1391 նուազ 2 կը տանանք 1389, համապատասխան Հայոց ՊԼԸ տարւոյն, որ է 1389: Այս 1391 տարին պահած է անփոփոխ Արմաշի ձեռագիրը: Թէոդորոս Բ· կաթողիկոս գահակալած է 1381 Յունուար 1էն մինչեւ 1393: Իսկ Յովհաննէս կաթողիկոսական երեսփոխան կարդուեցաւ սոյն 1389 թուին: Օրհնութեան դիրս, որ ուղղուած է բոլոր բարեբար հաւատացեալներու, զգուշացած է, ինչպէս կ'երեւայ, մանաւորներն յանուանէ անուանել· այս պատճառաւ չէ յիշուած մեծ բարեբար Կոմս վաճառականը: Եկեղեցին, որ ի հիմանց նոր չինուած է, կ'ենթադրէ տեղւոյն վրայ համանուն տաճար մը, որ քանդուած է:

Կը ներկայացնեմ ընթերցողներուս Օրհնութեան դիրս ամբողջութեամբ, ուղղելով աչքի դարնող ազաւաղումներն եւ ուղղագրական խոտորումները· բնագրին ընթերցուածները նշանակած եմ ստորին լուսանցքի վրայ:

---

8 Մարկոս գրիչ 1388ին գրած է իր յիշատակարանը «ի թուականութեանն ի ծննդենէն Քրիստոսի ըստ Հայոց հաշուի 1390 եւ ըստ Յունաց 1396· եւ ըստ Ֆռանգաց 1388· եւ ըստ Ասորւոց ՌՃՀԺԱ (!)· եւ արեգական ստուարիս Հայոց ՊԼԷ» (1388), ի վերարար ամսոյ ԻԹ նահանջի ամի» (Ձեռ. Երեւանի, թ. 59):

ԳԻՐ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԹԻՒ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ Ս· ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ Ի Կ· ՊՈԼԻՍ (1389)

Այէ ոմն առաջին աստուածաբանիցն, եթէ «զաստուածային բանս ի յԱստուած վստահանալ պարտ է եւ զմարդկայինս ի մարդիկ», մանաւանդ թէ զմարդկային բան եւ գործ ըստ այմ աւրինակի վստահանալով յԱստուած եւ ամենայն սրբոց նորա հիմն սրբոյ տաճարին, վասն զի աստուածային է եւ յաղագս Աստուծոյ:

Ի ծննդենէ կենարարին մարմնովն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ՌԳՃՂԱ (1391) ամին եւ ի Հայոց մեծաց թվին ՊԼԸ (1389) ամի եւ ի հայրապետութեան Տեառն Թէոդորոսի եւ երեսփոխանութեան տէր Յովհաննէսի արքեպիսկոպոսի ամենայն Ուռուսաց եւ Վլախաց աշխարհի, եղեւ սկիզբն շինութեան սրբոյ Լուսաւորչին ի Ղալաթիա, որ յանուն սուրբ Գրիգոր Հայոց մեծաց հայրապետի, ձեռնատու եւ աւժանդակ լինելով մերոյին սեռիս Հայոց վաճառականաց աստուածապահ քաղաքին Կաֆային եւ այլոց աշխարհականաց եւ քաղաքաց եւս վաճառականք: Որք եկեալ ի յաստուածապահ քաղաքս ի Ղալաթիայս եւ տեսեալ զսուրբ աստուածարնակ տաճարս որ յանուն սուրբ Լուսաւորչին չինեալ եւ չինելոց եւս է կաթողիկէ եկեղեցի· նա մեծաւ փափաքմամբ եւ քաջայորդոր յուսով եւ սիրով ձեռնտու աւգնական եղեւ:

Նա արարիչն Աստուած Հայրն ամենակալ, Որդին միածին եւ սուրբ Հոգին ճշմարիտ աւրհնեսցէ զնոսա, հատուսցէ նոցա փոխարէն իւր միւսանգամ դալստեան բիւրապատիկ եւ հազարապատիկ եւ հարիւրապատիկ: Այլ եւ իշխանն ամենայնի Քրիստոս եւ իշխանարարն ամենայն իշխանաց աւրհնեսցէ զբարեպաշտ Կումին[9] այսմ քաղաքիս բոլոր պուրջեսնով[10] եւ ամենայն գաւրաւք հնազանդեցելովք· զոն անեղին եւ բազուկն անմահ հզաւրին հովանի եւ պատսպան լիցի նոցա· եւ եղիցի նոցա պարիսպ չուրջանակի հրեղինացն խմբիւ եւ ամենահսկեաց աչքն Աստուծոյ հանապազ տեսանէ զնոսա քաղցրութեամբ· այլ եւ քաղաքն եւ դեղեանք որ ընդ ձեռամբ նոցա են, ամենայն խռովութիւնք բարձցին եւ խաղաղութիւն հաստատեսցի յայս քաղաքս· եւ ամենայն ուրախութիւն տնկեսցի ի սա: Այլ եւ ինքն որ գլուխ է եկեղեցեաց՝ Քրիստոս Աստուած եւ վասն անեզրական բարերարութեան եւ արարչական գթութեան հաստատեաց զեկեղեցի ի վերայ առաքելական եւ մարգարէական վիմի· ոչ որպէս զշինուածն հրէական գլուրաքակ եւ վաղափուլ, զոր եւ ինքն Տէրն ամբաստանէ սրբովք մարգարէիւք, այլ որպէս վայելէ աստուածարկու հիման եւ անձեռագործ տաճարի ըստ մարգարէութեան աստուածահաւր մարգարէին Դաւթի, թէ «Աստուած հիմունս արկ նմա յաւիտեան[11]· եւ թէ «Տէր ով կացցէ ի խորանի քում[12]»:

Նոյն ինքն Աստուած բանն պահեսցէ զայս եկեղեցի, որ յանուն սուրբ Լուսաւորչի չինեցաւ, եւ տացէ սմա չինութիւն եւ յանկ ելանել որպէս զսուրբ Կաթուղիկէ եկեղեցի: Երդ երգեցողաց, ձայն պաղատանաց, բուրուքն խնկոց, լուցումն լապտեանաց, բուրումն ջրոց եւ ջահից, նուէրք աղաւթից եւ պարտարագաց եւ քարոզութիւնք վարդապետաց ի դրանէ սորա մի պակասեսցի մինչեւ ի գալուստն կենարար Բանին Աստուծոյ: Այլ եւ որք սպասաւորեն սմա՝ քահանայք, սարկաւագունք եւ կղերիկոսք եւ ժամահարք եւ այլ ամենայն ժողովուրդք այսմ եկեղեցւոյ ազաւթք եւ երկրպագութիւնս մատուցանէ եւ ողորմութիւն՝ վարձս բարեաց ընկալցի նա:

Այլ սրբասէր քահանայք եւ քրիստոսասէր եւ բարեպաշտ տանուտէրք եւ վաճառականք եւ ձեռնահմուտ արուեստաւորք, արք եւ կանայք, ծերք եւ տղայք, երիտասարդք եւ կուսանք, որք եղեն պատճառս շինութեան այսմ սուրբ եկեղեցւոյ· եւ աւգնական են լեալ եւ որ լինելոց են առաջինք, միջինք, վերջինք, որ ոք դրամով եւ որք զդեստիւ եւ այլք դրաւք· որ ոք տուեալ են եւ որ ոք տալոց են, այս կեանքս հարիւրապատիկ առցեն զվարձս հոգւոյս եւ մարմնաւոր· եւ ի հանդերձեալ աշխարհին զհազարապատիկ եւ զբիւրապատիկս առցեն ընդ սուրբս ամենայն· եւ լսեն ի Տեառնէ զերանաւէտ բարբառն որ ասէ· Եկայք աւրհնեալք Հօր իմոյ[13]· եւ բարձցէ ի նոցանէ զամենայն ցասումն եւ զտարաժամ մահն, տացէ նոցա չինութիւն անդորրութիւն եւ խաղաղութիւն եւ ամենայն բարեաց լիութիւն եւ առատութիւն· եւ ամենայն ճանապարհս ուր եւ երթայցեն, յաջողեսցէ նոցա, ի նստել ի տան, ի գնալ ի ճանապարհի, ի ննջել եւ ի յառնել, զի մի երբեք սատանեսցին, այլ եւ ննջեցեալքն՝ քահանայք եւ ժողովրդականք, որ ողորմութիւն են արարեալ սուրբ Եկեղեցւոյս, եւ ընդ հովանեաւ սորա հանգուցեալ կան, Հոգին Աստուած հանգիցէ ի հոգիս նոցա, ցաւղն ողորմութեան վերացաւղեսցէ ի վերայ տատացեալ մարմնս (!) նոցա առ ի բուսուցանել յաւուրն վերջին· եւ կատարումն ազաւթից եւ վերընծայութիւն աստուածային անծախելի պատարագս եղիցի հաշտութիւն նոցա առաջի երկնաւոր Հաւրն Աստուծոյ մերոյ եւ նմա փառք յաւիտեանս· ամէն: Եւ վերոյիշեալք ամենայն աւրինութեանց արժանաւորք քահանայք եւ ժողովուրդք, երիտասարդք սուրբ եկեղեցւոյս այսորիկ:

Հ· Ն· ԱԿԻՆԵԱՆ

ՁԵՌԱԳՐԻՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1 աստուածպրանիցն: — 2 աստուած: — 6 աստուած: — 8 ազգս: — 12 հայրապետութեան: — 13 երիցփոխանութեան: Յովհաննէսի: — 16 զալաթիայ: — 17 անուն: — 18 ձեռնատու: — 19 վաճառականաց: — 20 աստուածապահ: — 21 աշխարհականաց: — 22 ի աստուածապահ: — 24 աստուածպրնակ· անուն: — 26 կաթուղիկէ: նոյ: — 27 քաջայ յորդոր: — 29 նոյ: ամենայնակալ: — 32 բիւրապատիկ: — 33 հազարապատիկ: հարիւրապատիկ:

---

9 Կ'ակնարկէ հաւանօրէն Բիւզանդիոնի կայսրը Յովհաննէս Ե· Կանտակուզենոս (1379—1391): «Կումի» ինձ անծանօթ բառ:

40 պահապան: — 42 ամենայնայնոյ: — 44 քաղաքն եւ դեղեակք: ընդ չիք: — 45 բարձին: — 46 հաստատեսցին: այս: — 47 տնկեսցին: — 49 անեզրական: — 50 արարչական: — 53 զիւրապատիկ: — 54 վաղապիսուլ: — 56 անձեռագործ: — 59 նմայ: — 60 կացէ: — 62 անուն: — 63 սմայ: — 64 անկ: — 65 կաթուղիկէ: — 68 վարդապետաց: — 71 ընպայաւորեն սմայ: — 73 ժամապահք: — 74 եկեղեցայ:

---

10 Բառս «պուրջեսնով» կ'ենթադրէ պուրժես-ին յոգ... ուղղականը, համաձայն է լատ. burgenses, իտալ. borgese, ֆր. bourgeois մէջ. հայ. պուրթէս «քաղաքացի» (հմմտ. Աճառեան, Արմատ. Բառարան, Ե, 1137): Առաջին անգամ այստեղ գործածուած պուրթէզ ձեւը:

11 Սղմ. Խէ· 9:

12 Սղմ. ԺԴ. 1:

75 մատուցանեմ: — 77 սրբասէր· քրիստոսասէր: — 79 ձեռնահմուտ արուեստաւորք: — 82 տղայք: եկեղեցայ: — 87 հարիւրապատիկ· հազարապատիկ եւ մարմնաւոր: — 89 զհազարապատիկ եւ զբիւրապատիկս: — 91 բառբառն: — 92 բարձէ: — 93 տապարժամ: — 99 առնել: — 102 եկեղեցայս: — 104 զհոգին: — 110 երկնաւոր: — 112 վերոյ յիշեալք: — 113 արժանաւորք:

---

13 Մատթ. Իե· 34:

© National Library of Armenia